

Lehçede Söz Türetme Yöntemlerine Genel Bir Bakış

An Overview of Methods of Word Derivation in the Polish Language

Emrah GAZNEVİ¹

¹Res. Assist. Dr., Istanbul University, Faculty of Letters, Polish Language and Literature, Istanbul, Turkey

ORCID: E.G. 0000-0002-8734-5479

Corresponding author:

Emrah GAZNEVİ,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Leh Dili ve Edebiyatı, Balabanağa Mahallesi
Ordu Caddesi, Laleli, No: 6, 34134, Fatih,
İstanbul, Türkiye
E-mail: emrah.gaznevi@istanbul.edu.tr

Submitted: 31.08.2019

Revision Requested: 30.09.2019

Last Revision Received: 08.10.2019

Accepted: 11.10.2019

Citation: Gaznevi, E. (2019). An overview of methods of word derivation in the polish language. *Litera*, 29(2), 313-329.

<https://doi.org/10.26650/LITERA2019-0039>

Öz

Bir batı Slav Dili olan Lehçe yapı bakımından bükümlü/çekimli diller grubunda yer alır. Bu gruptaki diğer diller gibi Lehçede de yeni sözcük türetilirken sözcük kökleri bazen tamamen değişir ve tanınmayacak hâle gelir, bazen sözcük kökündeki asil sesler, yeni sözcükte aynı kalır. Bazen de kök ile oluşan yeni sözcük arasında yalnızca bir bağ bulunur. Ekler sözcüğün önüne, ortasına veya sonuna gelebilir. Sözcük türetimi, dilde o ana dek mevcut olmayan bir anlam ihtiyacının ortaya çıkması ve o anlam ihtiyacının giderilmesi amacıyla sözcük oluşturma anlamına gelir. Lehçede sözcük türetmenin en etkin yöntemlerinden biri, mevcut köklere ek ilave edilmesidir. Fakat kök ve ek ile ihtiyaç duyulan kavramın karşılanamadığı da görülür. Bu tür durumlarda yeni kavramın yaratılması adına birleşik sözcük oluşturma, diğer dillerden sözcük ödünçleme ya da yepyeni bir sözcük üretip uydurma yöntemleri de izlenebilmektedir. Bu çalışma Lehçenin sözcük yapısına, söz türetmede uygulanan yöntemlerine, kökteş sözcüklerine, önekli-önekless sözcüklerine ilişkin bir incelemeyi kapsar. Söz türetilmesinde gerçekleşen harf değişimlerini tespit etmeye çalışır. Eylem kökünün belirlenmesi için uygulanan yöntemleri içerir ve eylemlerden ne gibi anlam türetmelerinin yapılabileceğinin analizini sunar. Bir yapım ekinin her söze aynı anlamı katıp katmadığı konusunu ele alır. Söz türetmede yardımcı sözlerin dildeki yeri ve önemini vurgular. Bunlara ek olarak yardımcı fiillerin görev ve özelliklerini inceler.

Anahtar Kelimeler: Türetme, ek, kök, kökteş sözcük, Lehçe

ABSTRACT

Polish, a Western Slavic language, belongs to the group of inflected languages by virtue of its structure. Like other languages in this group, when a new word is derived in Polish, the roots of the word sometimes change completely and become unrecognizable, while at other times the actual letters in the stem remain the same in the new word. At other times there is only a bond between the root and the new word. Words can be preceded, centered, or ended by the affix. Lexicalization implies the appearance of the need to establish new semantics that has not existed in the language before, and the creation of new words triggered by this need. One of the most effective methods of word derivation in Polish is the addition of affixes to existing roots. However, it is also seen that the required concept cannot always be expressed by means of the root and affixes. In such cases, it is possible to follow the

methods of forming a compound word, borrowing words from other languages or generating and forming a new word in order to create a new concept. This study aims to examine the word structure of Polish, and the methods used in word derivation, cognate words, prefixed and non-prefixed words. It tries to identify the letter changes that occur in word derivation. It shows the methods for determining the roots of verbs, and analyzes how meaning can be derived from them. It deals with the issue of whether a derivational affix adds the same meaning to each word and emphasizes the place and importance of auxiliary words in language in word derivation. In addition, it examines the tasks and characteristics of auxiliary verbs.

Keywords: Derivation, affix, root, cognate word, Polish

EXTENDED ABSTRACT

For centuries, language has been a means of expressing people's feelings and thoughts, naming concepts they see and communicating with other people. Language is a necessity for human life living in a community because one wants to communicate with other people and convey to them what they feel. Therefore, the history of language is as old as human history.

It is known that there are many living and inanimate beings that have been discovered in the universe, as well as elements being discovered. Every object and every being should be defined by a word in a proper way in terms of apprehensiveness and ability to be conceived in people's minds. However, the words to describe them are so limited that it is very difficult to find a root specific to each object in a language. Therefore, at least some objects that are close to each other or connected to one another generally have meaning in words derived from a particular root. New word stems can be created with affixes, provided that no changes are made to the previously existing roots. In other words, existing roots can be expanded with different language elements. From this point of view, although they do not have a meaning on their own, it is revealed that affixes which take on the task of producing meaning by merging with the roots, are elements of language that constitute a very important place in obtaining new words. The need for new vocabulary has been provided for with affixes which are usually extremely practical. A word derived in accordance with the rules of the construction of affixes creates the feeling of that word having seemed to exist for a long time in the language and of it never seeming odd. However, words that are not derived according to the rules and conditions are odd or constitute a structure that contradicts with the logic of the language. The derived word should appear spontaneous and natural in the language. In every period of a language, new words may be needed due to various needs, and some words may fall into disuse depending on changing conditions.

Creating new words by forming groups of words is one of the ways of producing a lexical item. This means creating a phrase from the existing words in the language. This is a very natural way for language to have meaning for new concepts. The new concept could also be expressed by a phrase rather than just one word. When the Polish language cannot find a way to derive a word that corresponds to these concepts, objects, discoveries, inventions and terms, it has to borrow that word. Getting foreign words is easy, but it is not suitable for the language. But the language in which new things, new concepts, terms, and tools are invented, carries some of its own words into every language. Along with developments and discoveries in foreign languages, many words reach each language in this way, whether it is intentional or not. Today's highly advanced communication technology has greatly increased this possibility. While assigning tasks to words in a sentence and deriving new words from them, derivational affix is a priority. Derivational affixes are followed by inflections. Derivation and inflection are at the center of Polish grammar and these concepts are among the basic elements in the functioning of a language. The ending of a word is where the grammatical features of that word are displayed. Inflection discloses the existence of multiple word forms, and most of the time participates in the sentence with a grammatical purpose, and plays an important role in both morphology and syntax. Derivation means making new words with an affix.

Within the scope of the study, we first sought the answer to the question of what a word is, and then we examined various ways of word derivation.

Giriş

Dilin canlı ve sosyal bir varlık olduğu konusunda görüş birliği sağlanmıştır. Dil, ancak sözcükler sayesinde canlılığını korur. Bu canlılık da sözcük türetimine olan ihtiyacı beraberinde getirir. Dil durağan bir yapıya sahip olmadığına göre sözcüklerin sürekli değişim, dönüşüm içinde olmaları kaçınılmazdır. Bu ifadeden sözcüklerin yalnızca türeme özelliği anlaşılmamalıdır, söz konusu dönüşüm aynı zamanda sözcüklerin kullanımdan düşmesini ya da zaman içinde yeni, başka anlamlar kazanmasını da kapsar.

Bir dilin söz varlığını ister yerli ister yabancı olsun, o dildeki sözlerin geneli oluşturur. Örneğin bilim-tekniik terimlerin bir kısmı alıntı sözcüktür. Her ne kadar alıntı da olsa, o dilin söz varlığında bir yer edinmiş olur. Zaman zaman söz varlığı içerisinde değişikliklerin yaşandığı da görülebilir. Bazı sözcükler kullanımdan çıkar, buna karşılık yenileri dâhil olur. Lehçedeki *chędożyć* (temizlemek), *pieniężnik* (zengin, para babası), *facelet* (mendil), *gędźba* (müzik), *borysz* (alım satım sırasında sunulan ikram veya hediye para), *onegdaj / drzewiej* (eskiden, bir zamanlar), *pacholęta* (erkek çocuk), *skomoroch* (hokkabaz, sirk ustası, cambaz), *wacek* (iple bağlanan deri cüzdan), *nadbaba* (büyük büyükanne), *oszalić* (delirtmek), *nieboga* (sevilen kadın), *miast* (yerine), *najsampierw* (ilk önce, ilkin), *zaiste* (gerçekten), *tedy* (bu yüzden) gibi eylem ya da sözcükler eski, kullanımdan çıkmış sözcüklere örnektir.

Türk Dil Kurumunun sözlüğünde “kelimenin” anlamına bakıldığında “anamlı ses veya ses birliğı, söz, sözcük” tanımı yer alır. Bir dilin olmazsa olmazı sözcüklerdir. Çünkü dil cümlelerden, cümleler de sözcüklerden oluşur ve insanlar tüm duygularını, düşüncelerini cümleler halinde ifade eder. Cümle ile sözcük arasındaki en önemli fark, cümlenin kesin yargı bildirmesi, hareketleri tam anlamıyla karşılamasıdır. Cümleyi ifade yönü en yüksek dil birliğı yapan ise eylemdir. Çünkü cümle, eylem üzerine kuruludur. Örneğin, *widzę* “görüyorum” cümlesinde şahıs ve kip kullanımı ile birlikte kesin bir yargı varken *stół* “masa”, *książka* “kitap”, *zeszyt* “defter” gibi sözcükler yargı içermez.

Sözcük yapımı/sözcük türetimi ne demektir sorusunu yanıtlamakla başlamak uygun olacaktır. Sözcük yapımı adından da anlaşılacağı üzere yeni sözcükler ya da anlam yaratma yöntemleriyle uğraşan bir daldır. “Sözcük türetmenin temel rolü, bir dilin mevcut sözcüklerine dayalı yeni sözler oluşturarak o dilin sözcük hazinesini zenginleştirmektir” (Tomaszewska, 2014, s. 463). Yaşayan doğal dillerde yeni sözcüklerin türemesine, eskilerin de genel kullanımdan çıkmasına bağlı olarak sözcük

sayısı sabit değildir. Yeni sözcükler ortaya çıktığı gibi eskileri de genel kullanımdan çıkar. Yeni sözcükler de anlamlarını kolayca anlamamızı sağlayacak düzene dayalı bir biçimde ortaya çıkar. “Kelime yapma gelişigüzel kök ve gövdelere rastgele yapım ekleri getirilmesi şeklinde olmamaktadır. Dil kendi kurallarına uymayan yeni kelimeleri benimsemez. Bu türden kelimeler çok nadir olarak dilde tutunur ve kullanılır. Tabii yeni kelime yapımı hiçbir zaman kelime uydurmak anlamına gelmez. Kelime yapmak dilin hazır olan malzemesini yerli yerinde kullanmaktır” (Vural ve Böler, 2011, s. 167).

Lehçede Sözcük Türetme

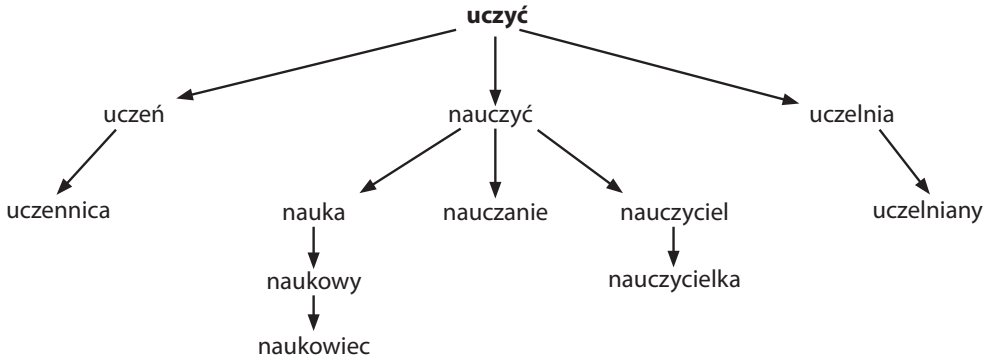
Türemiş sözcük kökten ve ekten ya da eklerden oluşur. Türemiş sözcüğün morfolojik yapısını incelerken her şeyden önce kök aranmalıdır. Bu şekilde nasıl birbirlerinden farklılık gösterdiği ya da birbirlerine benzediği ortaya çıkar. “Küçük ev” anlamına gelen Lehçe *domek* sözcüğü incelenmek üzere ele alınsın. Bu sözcüğün kökü “ev” *dom*, sonuna aldığı ek ise *ek*’tir (**dom** - **domek**). *Szczotka* Türkçede “fırça”, *szczotkowanie* ise “fırçalama” anlamında kullanılır (**Szczotk/a** - **szczotkowanie**). “Araçla gitmek, (araçlara ilişkin kullanılan) gitmek” eylemi *jechać* iken, baş kısma gelen *przy-* öneki yardımıyla “araçla gelmek, (araçlara ilişkin) gelmek” yönünde anlam türetilmiş olur (**Jechać** - **przyjechać**). Anlamı “yel değirmeni, vantilatör” olan *wiatrak* sözcüğü aslında “rüzgâr” anlamına karşılık gelen *wiatr* adından türemiştir ve aynı zamanda kök vazifesi görür. *Wiatraczek* ise türemiş sözcükten türeyen diğer bir addır. Bir diğer ifadeyle ek almış sözcüğün tekrar ek almış halidir ve “rüzgâr gülü, küçük vantilatör” anlamını taşır. *Wiatrołom* “rüzgârdan devrilen ağaç, rüzgârın zarar verdiği ağaçlık alan” anlamına gelirken *wiatrówka* “rüzgârdan, yağmurdan koruyan ince ceket, havalı tüfek” demektir. *Wiatrowskaz* ise rüzgâr yönünü belirlemeye yarayan alete verilen addır ve son olarak rüzgârın esmesine ilişkin kullanılan eylem de *wiać*’tir (**Wiatr** - **wiatrak** - **wiatraczek** - **wiatrołom** - **wiatrowskaz** - **wiać**).

Buraya kadar örnek olarak sunulan kök ve eklerle birlikte türemiş sözcüklere bakıldığında, özellikle “*wiatr* - *wiatrak* - *wiatraczek* - *wiatrołom* - *wiatrowskaz* - *wiać*” ilişkisinde olduğu gibi sözcük ailesinin varlığından söz edilebilir. Bu, tek bir ortak kökten gelen akraba sözcük grubudur. Tıpkı ortak genlerin aynı atadan gelen insanları birbirine bağlaması gibi sözcük ailesinde de her bir sözcük, daha doğrusu gövde aynı köke sahiptir. Aynı isim veya eylem kökünden türetilmiş sözcükler olduğu için onları gövde şeklinde adlandırmak mümkündür. Sözcük ailesine örnek olarak “okumak” anlamına gelen Lehçe *czytać* eyleminden yapılan türetmelerin bazıları şu şekilde

gösterilebilir: İlk olarak türlü türlü öneklerle birlikte “okumak” eylemine ek anlamlar katılabilmektedir. Örneğin *do-* önekinin eklenmesiyle birlikte oluşan *doczytać* eylemi “ilaveten okumak, sonuna kadar, belli bir yere kadar okumak” anlamında kullanılır. *Przeczytać* “okuyup bitirmek”, *wyczytać* “okuyup anlamak”, *poczytać* “bir süre okumak”, *odczytać* “şifresini/anlamını çözmek”, *wczytać się* “dikkatle, kendini vererek okumak” anlamlarına karşılık gelir. *Czytanie* “okuma”, *czytelnik* ya da *czytający* “erkek okur, okuyucu, okuyan”, *czytelniczka* ya da *czytająca* “kadın okur”, *czytelnia* “okuma salonu/ odası”, *czytnik* “(elektronik) okuyucu” demektir. Bu gövdelerin kökü *czyt*’tir. Örnek olarak bu sözcük ailesine *uczta* adı yerleştirilemez. Çünkü anlamı “ziyafet”tir ve “okuma” ile hiçbir anlam ilişkisi yoktur.

Nauka “bilim, eğitim”, *uczyć* “(bitmemişlik görünüşlü) öğretmek”, *nauczyć* “(bitmişlik görünüşlü) öğretmek” *nauczyciel* “erkek öğretmen”, *nauczycielka* “kadın öğretmen”, *naukowy* “bilimsel”, *nauczanie* “öğretme”, *naukowiec* “bilim insanı”, *uczeń* “erkek öğrenci”, *uczennica* “kız öğrenci”, *uczelnia* “fakülte, yüksekokul”, *uczelniany* “fakülteye ait, yüksekokula ilişkin” gibi eylem, belirteç, ad, sıfat gibi farklı türden oluşan akraba sözcük grubunun dağılımı ise şu şekilde verilebilir:

Şema 1 : Verilen Sözcük Grubunun İlişki Derecesi

Lehçede *prefiks / przedrostek* “önek”, *interfiks / wrostek*, “orta ek / iç ek” ve *sufiks / przyrostek* “son ek” olmak üzere 3 farklı ek biçim birim vardır. Türkçeden farklı olarak önek Lehçede basit eylemlerin de başına gelir¹. “Gitmek, yürümek” demek olan Lehçe

1 Türkçeye farklı dillerden de geçmiş olsa önekli eylemler bulunur, ancak bunların hepsi ya -isim veya isim soylu sözcüklere yapım eki getirilerek- türetilmiş eylem (anormalleşmek gibi) ya da birleşik eylemdir (bertaraf etmek, bihaber olmak, bitaraf olmak, diskalifiye etmek gibi).

iszć eylemi, wy- önekiyle kullanıldığında (wyjść) "çıkılmak", w- önekiyle birlikte (wejść) "girmek, yukarı çıkmak", od- önekini aldığımda (odejść) "ayrılmak", do- önekiyle birlikte (dojść) "varmak, ulaşmak", roz- önekiyle birlikte "dağılmak, farklı yönlerge gitmek", prze- (przejść) ile "-den / -dan geçmek, aşmak, bir nesnenin diğere tarafına geçmek", przy- ile (przyjść) "gelmek" ob- önekiyle kullanıldığında (obejść) "etrafını dolanarak geçmek", z- önekini aldığımda (zejść) "aşağı inmek" anlamına kavuşur.

Sözcük türetmede iki asıl biçimbirim ile kurulan yardımcı sözler yöntemine de yer vermek gerek. Örnek olarak Lehçede "yapmak" *robić* eylemi ele alınsın ve yanına yardımcı sözler yerleştirilerek ne tür anlamlar türetildiğine göz atılsın: *robić awanturę* "tartışmak, münakaşa etmek", *robić obiad/herbatę* "öğle yemeğı/çay hazırlamak", *robić porządek* "düzenlemek", *robić wdech/wydech* "nefes almak/nefes vermek", *robić pranie* "çamaşır yıkamak", *robić korektę* "yazım hatalarını bulup düzeltmek", *robić notatki* "not etmek, not almak", *robić badania* "araştırma yapmak", *robić przygotowania* "hazırlık yapmak", *robić komus prezenty* "birisine hediye vermek", *robić komus prześwietlenie* "birisinin röntgenini çekmek", *robić głupstwa* "aptallık, budalalık etmek", *robić opatrunek* "pansuman yapmak", *robić obietnice* "sözler vermek, vaatlerde bulunmak", *robić propozycje* "öneri sunmak, teklif etmek", *robić dygresje* "konu dışına çıkmak, parantez açmak", *robić zamieszanie* "karışıklık yaratmak", *robić panikę* "panik olmak, paniğere uğramak", *robić ustępstwa* "ödün vermek", *robić komus wymówki* "birisine sitem etmek, serzenişte bulunmak", *robić aluzje* "imada bulunmak, kinaye yapmak", *robić krzywdę* "zarar vermek, zararı dokunmak", *robić scenę* "olay çıkarmak, gerginlik yaratmak", *robić zdjęcie* "fotoğraf çekmek". Görüldüğü üzere, iki asıl biçimbirim ile kurulan yardımcı sözler söz türetmede etkin bir rol oynamaktadır.

Dilde zaman zaman sözcükler yeni anlam kazanır, böylece dilin söz dağarcığı gelişir. Söz türetmede hayli etkin olan bu yöntem gerçekleşirken, sözcük mevcut anlamını yitirir. Örneğın, Fransızcadan geçen ve bugün Lehçede *angażować* eylemi "işe almak, bir meseleye dahil etmek, içine katmak" anlamında kullanılırken, çok önceleri dansa davet etmek için kullanılırdı. Arkaik anlamı "sözü geçmek" olan *aranżować* bugün "düzenlemek, ayarlamak" anlamına sahiptir. *Badać się* "sorup öğrenmek" iken, "muayene olmak, sağlık kontrolünden geçmek"; *dać* "hava atmak, burnu büyümek" iken, bugün "üfleme, üflemele müzik aleti çalmak"; *indukować*'ın anlamı "azaltmak, düşürmek" iken, bugün "anlaşmayı yürütmek, -örn. mahkemedeeki suçlamayı- desteklemek" anlamlarında kullanılır (Kwapień, 2016, s. 185-187).

Lehçede tıpkı eyleme geldiği gibi isme, sığata, zarfa gelen ve böylece anlam türeten ve bir kısmı önceki yüzyıllarda diğery Avrupa dillerinden Lehçeye geçmiş önekler de mevcuttur: a- *anormalny* "anormal", anty- *antyradar* "radar karıştıricı", *arcy-arcyciekawy* "çok ilginç", bez- *bezsensowny* "anlamsız, saçma", *bezpłatnie* "ücretsiz olarak" eks- *eksmąż* "eski eş (koca)" *eksminister* "eski bakan", hiper-*hiperkrytyczny* "aşırı eleştirici", między- *międzyludzki* "kişilerarası, bireylerarası", *międzyplanetarny* "gezegenlerarası", kontr- *kontrreformacyjny* "karşı reform", na- *naskórek* "epiderm, üst deri", nad- *nadczłowiek* "üstün insan, Nietzsche'nin felsefesindeki üst insan" *nadbudowa* "üstyapı", od- *odbiorca* "alıcı", *odczasownikowy* "eylemden türemiş, eylemden gelen", około- *okołobiegunowy* "kutba yakın, kutbun etrafında olan", *okołoksiężycowy* "aya yakın, ayın etrafında olan", ponad-*ponaddźwiękowy* "süpersonik, sestem hızlı", post- *postmodernistyczny* "postmodern", poza-*pozazmysłowy* "doğüstü, esrarengiz", przeciw- *przeciwwtleniacze* "antioksidan", przed- *przedterminowy* "erken, vaktinden önce", wice- *wicedyrektor* "müdür yardımcısı", wokoło- *wokołoziemski* "dünya etrafında dönen" gibi önekler anlam türeten dil birlikleridir.

Sözcük Yapısı

Sözcükler anlamlı ve görevli olmak üzere iki farklı gruba ayrılır. Daha önce "masa", "kitap", "kalem" gibi sözcüklerin tek başına yargı içermediği ifade edilmişti. Buna karşılık bu sözcüklerin algılanır algılanmaz nitelediği varlık zihinlerde hemen canlanır. Bu da sözcüklerin tek başına kullanıldıkları ve anlamları olduğu sonucunu ortaya çıkarır. Görevli sözcükler ise anlamı olmayan, ancak anlamlı sözcüklerle birlikte kullanılarak onlara yeni anlamlar yükleyen sözcüklerdir. Bu gruba *dla/na/do* (için), *jak* (gibi), *wobec/według* (göre), *z(e)* (ile), *wbrew* (karşın, aksine), *naprzeciw/naprzeciwko* (karşısında), *o* (hakkında, ilişkin, -sayı, mesafe, miktar söz konusu olduğunda- kadar), *w celu* (üzere), *przeciw* (-e karşı), *do* (-e kadar), *do/w kierunku/w stronę* (-e doğru), *jakby* (sanki), *ale/lecz/jednak* (ancak), *od* (-den/-dan beri) vs. gibi çekim edatları dahil edilebilir. Lehçede ön çekim edatları sözün önünde yer alır ve *przyimek* şeklinde adlandırılır. Edatlar cümlenin öğeleri arasındaki bağlantıyı sağladıklarından ve zaman-mekân ilişkisini bildirdiklerinden dolayı yardımcı sözlerin bir türü olarak görülebilir. Lehçe ön çekim edatlara değindikten sonra yine yardımcı sözlerin bir türü olan yardımcı fillere de göz atmak gerekir. "Çeşitli dil bilgilik anlamlara sahip yardımcı sözlerin bir türü de yardımcı fiillerdir (*auxiliary verb*). Yardımcı fillerin diğery yardımcı sözlerden ayrılan özelliği şudur: Bağlaçlar, çekim edatları ve parçacıklar esasen çekimlenmezken yardımcı filler çeşitli ekleri almak suretiyle çekimlenebilir" (Ahanov,

2008, s. 309). Lehçede birleşik gelecek zamanda **być** örnek olarak verilebilir. *Będę zwiedzać* (ziyaret edeceğim/gezeceğim), *będziesz oglądał* (izleyeceksin), *będą mieć* (sahip olacaklar) vs. Önceleri *być*'in geçmiş zamanda da yardımcı fiil olarak kullanıldığı anlaşılmıştır: *widział jeśm* (gördüm), *widzieli jeśmy* (gördük). Çağdaş Lehçede hala kullanılan diğer yapı ise: *powinien był / powinna była to zrobić wcześniej* (Bunu daha önce yapmalıydı). Edilgen çatı yapısında da yine *być* yardımcı fiilin kullanıldığı görülür. *Ten budynek był remontowany* (Bu bina restore edildi). *Ten budynek będzie remontowany* (Bu bina restore edilecek). Lehçe edilgen çatıda **zostać** bir diğer yardımcı fiildir. *Ten budynek zostanie wyremontowany* (Bu bina restore edilecek). Kısaca, "asıl fiille birlikte söylenen yardımcı filler de çok farklı dil bilgilik anlamlar bildirir" (Ahanov, 2008, s. 309).

Bir dilin incelenmesinde sözcüklerin anlamlarının ve kökenlerinin yanı sıra yapılarının incelenmesi de önem arz etmektedir. Örneğin, Lehçede *dom* "ev" bir nesnenin karşılığıdır. *Domy* ise yapı bakımından dört sestem oluşur ve isim köküne y sesiyle birlikte çoğul takısı gelmiştir. Ses ve şekil yapısı açısından incelenmek üzere Türkçede "açıölçer" olarak anlam bulan Lehçe *kątomierz* sözcüğü ele alınsın. Bu sözcük her şeyden önce *ką-to-mierz* şeklinde parçalara ayrılan ses yapısına sahiptir. Şekil yapısı açısından da *ką-t-o-mierz* parçalarına ayrılır. *Kąt* "açı" demek iken, "ölçmek" anlamına gelen *mierzyc* eyleminden *mierz* türetilmiş olup "ölçen şey" yönünde anlam katmak istenmiştir. İkisinin bağlanması için araya "o" bağlama ünlüsü yerleştirilir. Böylece iki birim yan yana getirilerek sözcük oluşturulmuştur.

Yukarıda *dom* "ev" sözünün çoğul hali, y sesiyle birlikte *domy* olur şeklinde konu noktalanırsa ve yalnızca bu örnek sunulursa, Türkçedeki gibi Lehçede de kökün yapısında herhangi bir değişikliğin yaşanmadığı algısı oluşabilir. Oysa bu, büyük bir yanlış olacaktır. Çünkü Lehçede sözün türetilmesi ya da şahsa göre çekimlenmesi esnasında çoğu zaman kökün ses yapısında değişiklikler meydana geldiği görülür. *Człowiek-ludzie* "insan-insanlar", *sen-sny* "uyku-uykular", *ciąć-tnę* "kesmek-kesiyorum", *wziąć-weźmie* "almak-alıyor" gibi yapılarda gözlemlenen değişiklikler bu bağlamda verilecek en güzel örneklerdendir. Çoğul hal ve Lehçe söz yapısından devam edilecek olursa, tek bir ekle birden fazla görevin yerine getirildiğini de ifade etmek gerekir. Örneğin, *studenci* "öğrenciler" sözü, *-om* yönelme hali ekiyle *studentom* formuna dönüşür ve sadece bir *-om* eki, hem yönelme hem de çokluk durumu bildirir.

Lehçede sözcüğün şekil yönünden incelenmesi konusunda sıfat takıları da önem arz etmektedir. *-Owy*, *-czny*, *-ski* gibi ekler ismi, sıfat yapan eklerdir. Okuyucu bu

takılardan birini almış sözcükle karşılaştığında, anlamını bilmesede dahi o sözcüğün sıfat olduğunu rahatlıkla anlar. “Herhangi bir adı sıfata dönüştürme esnasında ortaya çıkan sıfatlar için karakteristik ekler şöyledir: *-owy* (*zamach wojskowy* “askeri darbe”), *-ski* (*wyskoki chuligańskie* ‘holiganlık’), *-owski* (*uczniowski wybryk* ‘öğrenci taşkınlığı, öğrencinin taşkınca davranışı’), *-ny* (*rada familijna* ‘aile meclisi’), *-iczny/-yczny* (*wybuch wulkaniczny* ‘volkanik patlama’, *akcja terrorystyczna* ‘terör eylemi’), *-alny* (*decyzja kolegiatna* ‘toplu karar’), *-any* (*siostrzane uczucia* ‘içten duygular’), *-iny/-yny* (*matczyzny niepokój* ‘anne endişesi’), *paradigmatik ek* (*śpiew słowiczy* ‘bülbül ötüşü’, *sarnie ślady* ‘karaca izleri’)” (Obrębska, 2010, s. 83-84).

Kökteş Sözcükler

Sözcük yapısından söz edildikten sonra türemiş sözcük ile kökteş sözcüğe de değinmek gerekir. Türemiş sözcük kendisi için kabul ettiği gövdeden doğrudan türer. İşte bu yüzden aynı köke sahip olmaları gerekir. Örneğin, önceki kısımlarda incelenen *dom* “ev” sözcüğünden türetilmiş “küçük ev” anlamına gelen Lehçe *domek* sözcüğüne bir kez daha *ek* takısı eklensin. Her nasıl *domek* adı *dom* sözcüğünün küçültme ekiyse ve ondan türediye, *domeczek* de *domek* sözcüğünden türemiştir. Kısaca *domeczek* sözü, küçültme takısı almış tabanın (*domek*) tekrar küçültme takısı almış halidir. Burada küçük bir değişim söz konusu olup *domek*’teki “k” sesi “cz” sesine dönüşmüştür². Anlam olarak Türkçeye yine “küçük ev” olarak çevrilebilir. Kısaca, *dom* < *domek* < *domeczek* şeklinde kökten gövdeye, o gövdeden de başka bir tabana doğru sıralama yapılabilir. **Ręka** /a “el” < **ręka** /aw “elbise kolu” < **rękaw** /iczka “eldiven” < **rękawicz** /nik “eldivenci” gibi örnekler çoğaltılabilir. Eş köklü/kökteş sözcükler tek bir aileye aittir ve bu yüzden bu sözcüklerin her birinin ortak tek bir kökü olmalıdır. Farkın daha rahat görülmesi adına (*dom:ev*) sözcüğünden devam edilebilir. *Domowy* “eve ait, evsel”, *domownik* “aile üyesi”, *przydomowy* “evin yanı başındaki” *udomowiony* “evcilleştirilmiş”, *domek* “küçük ev”, *domeczek* “küçük ev”, *domostwo* “çiftlik, büyük ve eski ev, konak köşk”, *bezdomny* “evsiz”, *podomka* “evde kadınların giydiği bol, düğmelenmemiş elbise, sabahlık”

2 Bu tür dönüşümlere Lehçede sıkça rastlanmaktadır. Cz:k → *kroczyć* “adım atmak” – *krok* “adım”, *uczyć* “öğretmek” – *nauka* “bilim, eğitim”, e:ą → *dębina* “meşe ormanı” – *dąb* “meşe ağacı”, d:dz → *ogród* “bahçe” – *ogrodzić* “çitle çevirmek”, o:ó → *szkoła* “okul” – *szkółka* “küçük okul”, *rób* “yap” – *robić* “yapmak”, e:o / n:n → *dzień* “gün” – *dzionek* “gün”, g → *ż* *droga* “yol” – *dróżka* “patika”, sz → *ch* *straszyć* “korkutmak” – *strach* “korku”, t → *ci kwiat* “çiçek” – *kwiecie* “kitap dilinde - çiçek ya da çiçek açan bitki”, s → *ś las* “orman” – *leśny* “ormana özgü”, ż:z → *wyjeżdżać* “çıkarmak, ayrılmak” – *wyjazd* “ayrılış, kalkış, gidiş”. Bu dönüşümlerin çift yönlü olduğunu unutmamak gerek. Örneğin, yukarıda değinildiği üzere cz sesi k sesine dönüştüğü gibi bazı durumlarda k sesi cz sesine dönüşür: *ręka* “el” – *ręcznik* “havlu” veya nasıl e sesi a sesine dönüşüyorsa, zıt yönde gerçekleşen dönüşümlere de rastlanır: *gołąb* “güvercin” – *gołąbiarż* “güvercin besleyen” gibi. Aynı durum yine değinilen cz:k dönüşümü için de geçerlidir: *kok* “topuz” – *koczek* “küçük topuz”.

demek iken *domofon* “diyafon” anlamında kullanılan türemiş sözcüktür. Her bir sözcüğün kökü *dom*’dur: **dom** < **domowy** < **domownik** < **przydomowy** < **udomowiony** < **domek** < **domeczek** < **domostwo** < **bezdomny** < **podomka** < **domofon**.

Dikkatle bakılırsa, Lehçenin karakteristik dilbilgisi özelliği olarak *podomka* sözünde kök biçim biriminin (*dom*) hem önünde hem sonrasında olmak üzere aynı anda iki farklı ek bulunur. Bu tür yapıya değinmişken, benzer biçimde ismin fiilleştirilmesi esnasında baş kısmına ekin gelmesi gibi Lehçenin başka bir dil bilgisel karakteristik özelliğini de vurgulamak yerinde olacaktır. *Las* “orman” sözünden *zalesić* “ağaçlandırmak, orman haline getirmek” eylemi türetilmiştir. Görüldüğü üzere, bu türetmede *ić* mastar ekinin yanı sıra başa *za-* öneki gelmiştir.

Eş Adlı Sözcükler

Lehçede söz türetmenin en yaygın yöntemlerinden biri de anlam yönünden bağın koparak eş adlı sözcüklerin ortaya çıkmasıdır. “Sözün anlam bakımından gelişmesi sonucunda, sahip olduğu anlamlar birbirinden uzaklaşır ve sonunda aralarındaki anlam bağı koparak eş adlı sözcükler meydana gelir. Söz türetmenin bu yolu *anlamlık yöntem* diye adlandırılır. Söz türetmenin bu yöntemini bütün dillerde görmek mümkündür” (Ahanov, 2008, s. 151). Lehçedeki “oda” anlamındaki *pokój* sözcüğü ile “barış” anlamındaki *pokój* sözcüğü, aynı sözcüğün (*pokój*) anlam bakımından gelişmesi sonucu oluşmuştur. *Piec* sözü hem “pişirmek, fırınlamak, kızartmak” (eylem) hem de “fırın” (ad) demektir. Bu örnekteki ad ve eylem çifti anlam bakımından birbirinden ayrı sayılmaz. Aralarında anlam bağlamında bir birlikten, aynı soydan olduklarından söz edilebilir. “Tutum” anlamına gelen *postawa* sözü ile “pozisyon” ya da “figür” anlamında kullanılan *postawa* sözü aynı sözün anlamlarının birbirinden uzaklaşması ve farklı kavramları adlandırması sonucu ortaya çıkmıştır. Son olarak yine Lehçede geçen *hasło* sözcüğü hem “şifre, parola” hem “slogan, motto” hem “madde başı” anlamlarına gelerek birbirlerinden farklı kavramları karşılar.

Lehçedeki eş adlı olarak *pióro* sözüne de örnek olarak ele almak gerek. Çünkü bu sözcük “kuş tüyü” anlamına gelirken, aynı zamanda “dolma kalem” demektir. Bunun nedeni kuş tüyünün önceki insan hayatındaki işlevine bağlıdır. Eski zamanlarda aynı zamanda mürekkebe batırılarak yazı yazmak için kullanılan bir araçtı. Kısaca *pióro* sözünün hem dolma kalem hem kuş tüyü anlamına karşılık gelmesi bu iki nesnenin yerine getirdiği işlevin ortaklığındadır.

Söz Türetme Esnasında Meydana Gelen Harf Değişimleri

Yukarıda dipnotta verilen dönüşümlere Lehçede daha çok isme küçültme takıları getirildiğinde rastlanır. *-ka, -ek, -yk, -yczka, -ko, -yki* gibi küçültme ekleriyle birlikte sözcüğün yapısının değişmesinin yanı sıra, anlamda küçük çapta da olsa dönüşüm yaşandığı için, yeni anlam türetildiği için bu eklerin Lehçede sözcük türetmede etkin bir rolünün olduğu ifade edilebilir. Aşağıda verilecek olan tablonun ilk sütununda küçültme eki almamış sözcükler yer almaktadır. Diğer sütun ise küçültme eki yardımıyla oluşturulan türemiş sözcüklerden ibarettir ve diğerinin anlamına sadece “küçük” anlamını katar. Söz konusu değişimlere ilişkin Polonya Gdańsk Üniversitesi’nden Krzysztof Hryckowian, *Derywaty rzeczownikowe w bajkach logopedycznych*³ (*Konuşma Sağaltımı Öykülerinde İsim Türetmeleri*) adlı çalışmasında tablo paylaşmış olup bir kısmı aşağıda sunulduğu gibidir:

Tablo 1: Türetilen Sözcüklerdeki Harf Değişimleri

Gövde/tabana	Türemiş Sözcük	Gövde/tabana	Türemiş Sözcük
paja k (örümcek)	paja czek (küçük örümcek)	rzeka (ırmak, nehir)	rzec zka (küçük ırmak, çay)
kubek (kupa, fincan)	kubec zek (küçük kupa)	re ka (el)	ra czka (küçük el, sap, tutacak)
dach (çatı)	das zek (küçük çatı)	ropuch a : kara kurbağası	ropus zka (küçük kara kurbağası)
ptak (kuş)	ptas zek (küçük kuş)	ła ka (çayır)	ła czka (küçük çayır)
krzak (çalı)	krzac zek (küçük çalı)	much a (sinek)	mus zka (küçük sinek)
zaja ç (yaban tavşanı)	zajac zek (küçük yaban tavşanı)	noga (bacak, ayak)	no żka (küçük bacak / ayak)
brzuch (göbek)	brzus zek (küçük göbek)	świeca (mum)	świec zka (küçük mum)
wnuk (torun)	wnuc zek (küçük torun)	droga (yol)	dró zka (patika, yolak)
rak (kerevit)	rac zek (küçük kerevit)	chust ka (mendil, örtü)	chustec zka (küçük mendil)
krok (adım)	kroc zek (küçük adım)	gaşienica (tırtıl)	gaşienic zka (küçük tırtıl)
wiatr (rüzgâr)	wietr zyk (hafif rüzgâr, esinti)	pól ka (raf)	pólec zka (küçük raf)
chłopiec (delikanlı)	chłopc zyk (küçük çocuk)	czap ka (şapka)	czapec zka (küçük şapka)
siostra (kız kardeş)	siostr zyczka (küçük kardeş)	cór ka (kız evlat)	córec zka (küçük kız evlat)
mleko (süt)	mlec zko (küçük süt)	ław ka (sıra, bank)	ławec zka (küçük sıra / bank)
szczy pc e (pense)	szczy pczyki (küçük pense)	misk a (kâse, tas)	misc zka (küçük kase/tas)

3 Bknz: Krzysztof Hryckowian, *Derywaty rzeczownikowe w bajkach logopedycznych, Wokół słów i znaczeń VIII, Słowotwórstwo apelatywne i onomastyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, 2019, s. 31-32.

Lehçede Kök

Kökler, anlamı olan en küçük dil birlikleri olduğu gibi ek almadan cümle içinde kullanılabilir ve anlam kaybı olmadan daha küçük birimlere ayrılamaz. Eklerin ise tek başına bir anlamı yoktur, ancak köklerle birleşerek bir bütün oluşturur. Ek ile kök arasındaki bir diğer fark da kökler sözcüğün zorunlu parçacıdır, yani sözcüğün temel morfemidir, ekler ise zorunlu parçacıkları değildir ve köke bağlı morfemlerdir.

Kök ile sözcük arasındaki ilişki de verilmelidir. İlk olarak köklerin sözcüklerin çekirdekleri nitelikte olduğunu vurgulamak gerek. Her sözcüğün ayrı bir kök morfemi vardır. “Kök bir kelimenin mânâsı ve yapısı bozulmadan parçalanamayan şeklidir. Demek ki kök mânâlı en küçük dil birliğidir” (Ergin, 2009, s. 106). Kökün yapısı parçalandığı takdirde anlamın bozulmasının ötesinde ortaya hiçbir anlam ifade etmeyen ses birimleri çıkar, o kökün varlığından artık söz edilemez. Sözcük ise “tek başına kullanılan mânâlı ve vazifeli ses veya ses toplulukları ya kök hâlinde bulunan veya kök ve eklerin birleşmesinden meydana gelen dil birlikleridir” (Ergin, 2009, s. 106). Kelime, anlamı ya da çatısı bozulmadan parçalara ayrılabiliriyorsa, o parçalar kökün haricindeki eklerdir.

Ek, sözcüğün içinde yer alır, sözcük olmadan anlamdan yoksun olacağı için tek başına kullanılmaz. Köklerle birleştiği takdirde işlev görür. “İşte köklerle birleşerek onları gövde halinde genişleten ve kök ve gövdelerin çeşitli durumları, halleri ve şekilleri ifade etmeleri için onları takviye eden dil birlikleri ek dediğimiz morfemlerdir” (Ergin, 2009, s. 115). Eklemeli dil denince akla sözcüğün başına ya da sonuna ek alan dil türü olduğu gelmelidir. Ancak bu ekler kökte yapı bağlamında herhangi bir değişikliğe neden olmaz. Lehçe yapı bakımından eklemeli dil gibi görünse de çekimli diller grubundadır. Köke birtakım ekler getirilerek anlam, ilişki ve sözcük türü değişikliği yapılır. Ekin temel işlevi köklerden sözcük gövdeleri oluşturmaktır.

Dünya dilleri sahip oldukları dilbilgisi yapılarına göre çeşitlilik gösterir. Farklı dilbilgisi yapılarına bağlı olarak da söz yapılarındaki kök ve ek morfemleri çeşitlilik gösterir. Örneğin, Lehçedeki *pisać* “yazmak”, *pismo* “yazı”, *pisemny* “yazılı”, *pisanie* “yazma” sözlerindeki kök morfemi *pis*'tir ve tek başına kullanılamaz. Ancak belirli bir söz içinde kullanılabilir. Hareket nesneye bağlı olarak gerçekleştiği için eylem kökleri bir nesneye, şahsa bağlanmak ister. *Pisatem* “yazardım/yazıyordum”, *pisze* “yazıyor / yazar”. Buna karşılık yukarıda da değinilen *dom* “ev”, *wiatr* “rüzgâr” sözcüklerinin

yanında *podskok* "atlama, sıçrama", *dźwig* "vinç, asansör", *przeгляд* "inceleme, değerlendirme", *śpiew* "şarkı söyleme, kuş ötüşü", *odczyt* "konferans, ölçüm", *bieg* "koşu", *lek* "ilaç", *myśl* "düşünce", *sen* "uyku", *czar* "cazibe, sihir, büyü" gibi sözler, kök morfemler olup tek başına anlamları olan, bağımsız kullanılan sözlerdir. Bu tür örneklerde kök biçim birimleri, açık ve gerçek anlam bildirir. Demek oluyor ki, isim kökleri en küçük sözcüklerdir, eylem kökleri ise sözcük değil, sözcükten de küçük dil birlikleridir.

Eylem kökü ise Lehçede biraz farklıdır. Örneğin, *czytać* "okumak" eyleminin mastar hali ele alındığında kökü *czyt*, şimdiki ya da gelecek zaman hali çekimi ile ele alındığında *czyta* geçmiş zaman haliyle ise yine *czyt*'tir. Farklı çekime sahip *pisać* eyleminin mastar haldeki kökü *pis*'tir. Bunun yanında eylemin geçmiş veya şimdiki - geniş⁴ / gelecek zamanda kullanımına bağlı olarak kök değişkenlik göstermektedir. Söz konusu eylemin geçmiş zamanda üçüncü eril tekil kişi çekimi *pisał* "yazardı/ yazıyordu" şeklinde verilir. Kökü bulmak içinse geçmiş zaman eril çekimindeki "ł" morfemi atılır ve geriye *pisa* kalmaktadır. Demek ki, *pisać*'ın geçmiş zaman haliyle kökü *pisa*'dır. Eylemin şimdiki zaman kökü ile gelecek zaman kökü aynıdır. Yine üçüncü tekil kişiden devam edilecek olursa, şimdiki zaman çekimi "yazıyor" anlamına gelen *pisze*'dir. Benzer yol izlenerek üçüncü tekil şahıs çekimindeki "e" sesi atıldığında geriye *pisz* kalır. Böylece *pisać*'ın şimdiki ve gelecek zaman kökünün *pisz* olduğu anlaşılır. Eylem köklerinin zamana göre farklılık göstermesi bir yana, Lehçede 11 çeşit çekimin olduğu ve bu çekimlere göre eylem kökünün saptandığı göz önünde bulundurulduğunda, durumun ne kadar karmaşık olduğu ortaya çıkmaktadır. *Pisać*'ın eylem olarak (pis, pisa, pisze) 3 farklı kökü varken *czytać*'ın (*czyt*, *czyta*) 2 çeşit kökü vardır. Son olarak kök açısından incelenmek üzere farklı çekime sahip *trzeć* "sürtmek, ovalamak, rendelemek" ile *wieźć* "taşımak" eylemlerine göz atmak uygun olacaktır. Mastar haline göre eylem kökü *trze*, şimdiki / gelecek zaman kökü *trz*, geçmiş zaman kökü de *tar*'dır. *Wieźć* eyleminin ise mastar haldeki kökü *wieź*, şimdiki / gelecek zaman kökü yine *wieź*, geçmiş zaman kökü ise *wióz*'dur. Kısaca Lehçede söz konusu eylemin köküyse, mastar hali yapısına ve şahıs çekimlerine göre bazen benzerlik gösterir, bazen de çok farklı kökler ortaya çıkar demek yanlış bir ifade sayılmayacaktır.

4 "Şimdiki-geniş zaman" şeklinde ifade edilmesinin nedeni, Lehçede ayrı ayrı şimdiki ve geniş zaman çekiminin olmamasıdır. Anlamsal ayırım ancak cümle içindeki zaman ya da sıklık zarfları ile sağlanabilir. **Teraz** idę do sklepu. (**Şimdi** markete gidiyorum). **Codziennie** idę do sklepu. (**Her gün** markete giderim/ gidiyorum). **W tej chwili** pracujemy nad udoskonaleniem maszyny. (**Şu an** makineyi geliştirme üzerine çalışıyoruz).

Her dilde olduğu gibi Lehçede de isim ve fiil olmak üzere iki çeşit kök bulunur. Bunun nedeni evrende iki çeşit varlıktan söz edilebilir. Bunlar nesne ve harekettir. *Człowiek* "insan", *roślina* "bitki", *zwierzę* "hayvan", *drzewo* "ağaç", *ziemiğ* "toprak", *woda* "su" vs. birer nesnedir ve bu nesnelere büyümesi, yetişmesi, yaşaması, yeşermesi, tükenmesi ise harekettir. Nesnelere isim yardımıyla, hareketler ise eylem yardımıyla karşılanır. İsim kökleri tek başına bir varlığı karşıladığı için tek başına kullanılabilir. Başka bir şeye bağlı değildir. Buna karşılık tek başına hareket yoktur, bu yüzden tek başına kullanılamaz. Nesneye ilişkin olduğu için eylem kökleri bir nesneye bağlanır. *Wypili/ła/to* "içti", *napisa/li/ły* "yazdılar".

Türemiş sözcük, kökü ile biçimsel ve anlamsal ilişki içinde olan iki parçalı sözcük demektir. Bir sözcüğü türemiş olarak kabul etmek için kök ve gövde arasındaki hem biçimsel hem de anlamsal bağlantıyı belirtmek gerekir. Sözcüğün iki taraflı yapısından anlaşılması gereken, parçalardan birinin genel olarak bilinen kavramları sınıflandırarak belirli bir nesneyi algılayabildiğimiz baskın özelliği ifade etmesi, ikinci parçanın ise ilk parçayı diğer benzerlerinden ayıran bir özelliği ifade etmesidir. Dolayısıyla bilişsel bir zihin tarafından dünyanın algılanma biçimi söz türetme yapısında kendi yansımaları bulur. Bu düşünce 1921'de yayınlanan Jan Rozwadowski'nin ve 1915'te yayınlanan Henryk Ułaszyn'ın yapıtlarına kadar uzanır⁵. Rozwadowski iki aşamalı şekilde ilerleyen bilişsel süreci, morfolojik oluşumdaki kök ve türeme ögesinin varlığına bağlar. Rozwadowski'nin iddiasına göre, biz ilk önce algılamayla ilgili olarak nesneyi belirli bir kavramsal sınıfın içine yerleştirerek (böylece daha önce bilinen genel kavramlar sınıfıyla yeni görüngeleri bağdaştırırız) nesnenin bütünü (ya da niteliklerinin tamamını) kavrarız, sonra da sadece nesneyi aynı sınıfta yer alan diğer benzerlerinden ayıran belirli bir kısma odaklanırsak. Baskın özelliği ifade eden parça ile birlikte yapının genel olarak bilinen kavramlar sınıfıyla ilişkilendirilmesi gerçekleşir (örneğin, *-acz*, *-arz*, *-ak* gibi ekler "belirli bir eylemi, işi yerine getiren kişi" anlamını taşır, yani eylemi gerçekleştiren canlı veya cansız kategorisiyle ilgilidir). Ayırt edici niteliği ifade eden diğer parça ile birlikte ise söz konusu nesne benzerlerinden ayrıştırılır. Örneğin, *ten, kto gra w piłkę - piłkarz* "top oynayan kişi - futbolcu"; *ten kto maluje - malarz*

5 Nesne, özellik ve durum adları, bize genel olarak kendilerini iki parçalı yapı formlarında ruhsal algı ve idrak ediminin iki parçalı yapısına uygun göstermekte [...] dilsel yapıların ve sözcüklerin iki parçasından biri, görüngülerle ilgili olarak bir dizi nesne için ortak olan özelliklerin bir göstergesidir - bu parça, görüngeneye göre o nesneye isim verir, tanımlayıcı parçadır, diğeri ise söz konusu nesneyi türünden ayıran özelliklerin bir göstergesidir - bu parça, adlandırma esnasında söz konusu nesneyi baskın ve o kategorideki diğerleri arasında nispeten farklı kılan bir nitelik adlandırır, farklılaştıran parçadır bu. (bkz: Henryk Ułaszyn, *Słotwotwórstwo*, [w:] *Encyklopedia polska*, t.3, cz. 2. *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich*, Kraków, 1915, s. 16)

“boyayan kişi - boyacı”, fakat farklı eylemleri yerine getiren öznedir). Rozwadowski'nin görüşüne göre böyle oluşturulan yapılar, kısaltılmış ve küçük ve sıkıştırılmış bir tanımdır, çünkü tıpkı tanımda olduğu gibi yapıda da ikili dünya algısını yansıtan *genus proximum* (iş yapan) olarak türsel nitelik ve *differentia specifica* (belirli bir iş yapan) olarak ayırt edici nitelik ifade edilir (Muzyka-Furtak, 2011, s. 118).

Bu alıntıda anlatılmak istenen, Lehçede *-arz, -acz, -ak, -yciel/iciel, -er, -ista/ytsa* vs. eklerle biten sözcüğün bir iş ifa eden kişiye ilişkin bir sözcük olduğunun hemen farkına varılmasıyla ilgilidir. Yukarıdaki paragrafta yer verilen alıntı doğrultusunda faile ilişkin bir sözün oluşturulması esnasında, önce bir bütün olarak eylem ele alınır, sonra belirli bir ekle birlikte farklı kategoriye yerleştirilip o eylemi yerine getiren kişiye dair ad elde edilir ifadesi yanlış sayılmayacaktır. Örnek olarak *śluchać* “dinlemek” eylemi ve *śluchacz* “dinleyici” adı, eylem-fail ilişkisi çerçevesinde incelensin. *Śluchacz* adının kökten ya da eylem formundan yola çıkarak “dinlemek” fiili ile bir bağlantısının olduğunu anlamak zor olmayacaktır. Genel anlamda *-acz*'in eylemi ifa eden kişi anlamını katan bir ek olduğu bilindiği takdirde, adı geçen sözcüğün dinleme işini yapan, bir başka deyişle “dinleyici” anlamını taşıdığını tahmin etmek de yine zor olmayacaktır. Aynı şekilde *pisać-pisarz* “yazmak-yazar”, *nauczyć-nauczyciel* “öğretmek-öğretmen” gibi örnekler çoğaltılabilir. Öte yandan her eyleme bu takıların eklenmesiyle meslek adlarının üretileceği yanlışlığına da kapılmamak gerekir. “*Biegać-biegacz* ‘koşmak-koşucu’, *palić-palacz* ‘sigara içmek-sigara içen’, *nosić-nosiciel* ‘taşımak-taşıyıcı’ *smucić-Ø* ‘üzmek-Ø’, *siedzieć-Ø* ‘oturmak-Ø’. Bu birkaç sözcük örneğinde sınıflandırmanın olmadığını görüyoruz: bazı fiillerde eylemi yapan şahsı belirten hiçbir türetme yapılamazken, bazılarında *-acz, -iciel* gibi farklı şekillerde belirtkeler ortaya çıkar ve bunların her birinin kullanımını belirleyen kurallar bulunmaz. Dolayısıyla şu tarz bir dil bilgisi kuralından söz edilemez: fiil kökü + *acz* = nomen agentis (eylemi yapan kişi). Aksi halde çok tuhaf şekillerde sözler ortaya çıkardı: *smucacz, siedzacz* gibi” (Grzegorzcykova, 1979, s. 9). Çünkü günümüz Lehçe söz varlığında *smucacz* ya da *siedzacz* gibi sözcükler yoktur.

Sonuç

Lehçede sözcük türetme yöntemi olarak benimsenen pek çok yöntemin var olduğu bilinir. Türetme eklerinin ne olduğunu bulmak için sözcüğün önce köküne bakılmalıdır. Lehçede ek, başlı başına bir çalışmayı kapsayacak derecede geniştir. Bunun nedeni, sözcüğün başına, sonuna olmak üzere farklı kısımlarına gelebilmesidir.

İlginç biçimde iki birimden oluşan birleşik sözcüklerin arasında olacak şekilde orta kısma da gelebilir. Köke gelindiğinde ise, özellikle eylem kökü söz konusu olduğunda, son derece karmaşık bir yapıyla karşı karşıya kalındığı bilinmelidir, bu bağlamda Türkçeden çok farklı bir durum söz konusudur. Çok çeşitli eylem çekimleri mevcut olduğu için eylem kökünü bulmanın tek bir yönteminden söz etmek oldukça güçtür. Bunun yanında türetme esnasında harf bazında meydana gelen değişimler de hayli fazladır. Eylemin başına öneklerin gelmesi ve böylece öneksiz eylemin anlamına farklı yönde anlamlar katması Lehçede ve genel anlamda Slav dili ailesinde yer alan diğer dillerde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bir isimden fiil türetilirken sözcüğün son kısmından hariç başına da ek alması yine Türkçede görülmeyen bir durum olduğu için Lehçenin karmaşık dil kuralları arasındadır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynakça

- Ahanov, K. (2008). *Dil Bilimin Esasları*. Çev. M. Ceritoğlu. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
- Grzegorzczkova, R. (1979). *Zarys słowotwórstwa polskiego – Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Hryckowian, K. (2019). Wokół słów i znaczeń VIII, Słowotwórstwo apelatywne i onomastyczne, *Derywaty rzeczownikowe w bajkach logopedycznych* (24-35). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kwapień, E. (2016). Zmiany znaczeniowe wybranych czasowników mówienia zanikających w dobie nowopolskiej, *Poznańskie Spotkania Językoznawcze, Poznań Linguistic Forum*, 32, 183–208. DOI: 10.14746/psj.2016.32.15.
- Muzyka-Furtak, E. (2011). Konstrukcje słowotwórcze a kategorie poznawcze dzieci niesłyszących. *Języka a Kultura No 3327, tom 22*, 117-132.
- Obrębska, A. (2010). *Algorytmy słowotwórczego parafrazowania*. Łódź: Wydawnictwo Primum Verbum.
- Tomaszewska, K. (2014). Wyrazy motywowane i niemotywowane w grupie leksykalnej "Ziemia. Budowa Ziemi" w języku rosyjskim i polskim, *Acta universitatis Wratislaviensis*, 3578, 463-473.
- Ułaszyn, H. (1915). Słowotwórstwo, Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich. *Encyklopedia polska, t.3, cz. 2*, 1-37.
- Vural, H. ve Böler, T. (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

